

ՀԱՅԵՐԸ ԵՎ ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ ԼՈՊԵ ԴԵ ՎԵԳԱՅԻ ՊԻԵՍՆԵՐՈՒՄ

ԶԻԼԻՆԳԱՐՅԱՆ Ե.Կ., ԽԱԶԱՏՐՅԱՆ Ս.Ա., ԽԱԶԱՏՐՅԱՆ Վ.Ք.

Լոպե դե Վեգան (1562-1635) Իսպանիայի ոսկեդարի ականավոր ներկայացուցիչներից է: Հայրենակիցների համար նա միշտ եղել է և կմնա մեծ բանաստեղծ և արձակագիր, սակայն համաշխարհային գրականության մեջ մտավ որպես դրամատուրգ: Նրա մի շարք պիեսներ («Պարտիզպանի շունը», «Վալենսիայի այրին» և այլն) ավելի քան չորս դար շարունակում են մնալ աշխարհի լավագույն թատրոնների բեմերում:

Լինելով բավական ինքնավստահ և համարձակ մարդ՝ նա կանգ չի առել և ոչ մի խոչընդոտի առջև: Սկանդալային սիրային պատմության պատճառով նա հեռացվել է Ալկալա դե Էնառեսի համալսարանից, սակայն շնորհիվ բացառիկ հիշողության և աշխատասիրության՝ կարողացել է ինքնուրույն լրացնել թերի մնացածը: Իր բուռն գրական գործունեության ընթացքում նա գրել է շուրջ 3000 սոնետ և ավելի քան 2000 պիես, որոնցից պահպանվել են միայն 426-ը: Մեր հետազոտությունը, իհարկե, հենված է միայն պահպանված պիեսների վրա, իսկ թե իրականում քանի անգամ է Լոպե դե Վեգան օգտագործել հայերի թեման կամ հիշատակել Հայաստանն ու հայերին, կարելի է պատկերացնել՝ բազմապատկելով եղածն առնվազն չորս անգամ, առանց չափազանցության:

Լոպե դե Վեգայի ստեղծագործման դարաշրջանը համընկավ կլասիցիզմի ծաղկման ժամանակաշրջանի հետ, ուստի տեղի, ժամանակի և գործողության միասնության սկզբունքները պարտադիր էին ցանկացած պիեսի համար: Սակայն խիզախ Լոպե դե Վեգան հրաժարվեց առաջին երկուսից՝ թողնելով միայն գործողության միասնության սկզբունքը: Դեռ ավելին՝ նա նույնիսկ ողբերգության մեջ համարձակորեն օգտագործում էր կատակերգական տարրեր՝ իրավացիորեն համարելով, որ անկեղծությունից զուրկ պիեսը հանդիսատեսի մեջ չի առաջացնի բուռն զգացումներ, իսկ զվարճալի պահեր լինում են նույնիսկ թշվառ մարդու կյանքում:

Լոպե դե Վեգայի պիեսները բազմազան են իրենց բովանդակությամբ, ընդ որում, հայերի թեման առկա էր ինչպես նրա *պատմական սոցիալ-քաղաքական դրամաներում*, այնպես էլ *սիրային* պիեսներում:

Առաջնային նպատակը մեկն է՝ փորձել պարզել, արդյոք մո՞տ էր միջնադարյան հայերին Իսպանիան, թե՞ ընդհակառակը՝ հեռավոր ու անծանոթ: Ի՞նչ գիտենք միջնադարյան Իսպանիայի մասին, բացի նրանից, որ 1375 թ. Եգիպտոսի Մելիք Աշրաֆ սուլթանը գրավեց Սիսը, և Կիլիկիայի վերջին թագավոր Լևոն 2 Լուսինյանը գերվեց: Իսկ Իսպանիայի (Կաստիլիա) Խուան Ա թագավորը փրկագնով ազատեց Լևոն 2-ին գերությանից: Խուան Ա-ն 1383 թ. նույնիսկ հատուկ հրովարտակով նրան շնորհեց Մադրիդ, Անդոլիսար և Վիլյառեալ քաղաքները ցմահ տնօրինելու իրավունքով՝ անտեսելով տեղի ազնվականների բողոքները: Փաստորեն, մինչև 1389 թ., երբ Խուան Ա-ն մահացավ, և Լևոն 2-ն ստիպված հրաժարվեց այդ քաղաքներին տնօրինելուց, նրա նստավայրը Մադրիդն էր: Ասենք, Մադրիդն այն ժամանակ մի փոքրիկ քաղաք էր, ավելի շուտ ամրոց¹: Դե ի՞նչ, էլ ոչինչ չի՞ եղել, բացի մի քանի կցկտուր տեղեկությունից: Գուցե հենց Լոպե դե Վեգայի պիեսներն օգնեն մեզ այդ հարցում:

Պատմական թեմայով գործերից նախ առանձնացնենք «Justas de Tebas y reina de las Amazonas» պիեսը, այսինքն՝ «Մրցույթը Թեբասում և ամազոնուհիների թագուհին»²: Քանի որ սա անծանոթ է հայ ընթերցողին, մանրամասնենք՝ հաշվի առնելով ժամանակի իսպանացի հանդիսատեսի ընկալումը: Թեբաս³ քաղաքում եռուզեռ է, այնտեղ են ժամանել բազում արքայազներ և անգամ թագավորներ: Այստեղ են հեռավոր Հնդկաստանի թագավոր Գուալկանը, Աթենքի արքայազն Բրիսեդիոն, Հունաստանի, Տրոյայի, Թրակիայի և այլ երկրների արքայազները, Փյունիկիայի թագավորը: Իհարկե, այստեղ է նաև Հայաստանի արքա Լոտարոն, որը, սակայն, թաքցնում է իր ինքնությունը՝ ձևացնելով թե իբր ընդամենը դեսպան

¹ Հայ նշանավոր գրող Կ. Ջարյանի վկայությամբ (Երկրներ և աստվածներ: Սպանիա, Ե., 1999) 1934-36 թթ. իր հետ գրուցելիս իսպանացիներն ընդունում էին Խուան Ա-ի այս նվիրատվության փաստը, բայց դժվարանում էին այդ կապակցությամբ արձագանքել: Հավանաբար հիմա էլ իրենց պատմությունը լավ ճանաչող իսպանացիները մեծ զարմանքի մեջ են՝ իսկապես պատմության մեջ նման նախադեպ չի եղել: Հավանաբար, Խուան Ա-ի սիրտը շատ մեծ էր:

² St'u artelope.uv.es/basededa tos/browserecord.php?-action...recid...15.19.2018 թ.

³ Հնում Թեբայ քաղաքը Հին Հունաստանի Բեոթիա նահանգի գլխավոր պոլիսն էր: Լոպե դե Վեգայի պիեսում այն ստացել է Թեբաս անվանումը:

է: Ինչո՞ւ է նա դիմել այդ խորամանկ քայլին: Պատճառը շատ պարզ է ու հասկանալի. բոլորը ցանկանում էին կնության առնել Թերասի արքա Արքիմունդոյի միակ դստերը՝ Դելբորային: Սպասվում է թե՛ժ պայքար, ուստի Լոտարոյի խորամանկությունն անգամ *գովելի է*:

Թերասի արքայի որոշմամբ բոլորը պետք է մասնակցեն մի մրցակցության, պայքարեն միմյանց դեմ, իսկ պարտվողները դուրս են մնալու հավակնորդների ցուցակից: Այդ մենամարտերի հաղթողին, այսինքն՝ ամենաուժեղ, ամենախելացի ու խորամանկ տղամարդուն էլ կհասնի գլխավոր մրցանակը՝ Թերասի արքայադուստրը:

Մրցույթը սկսվեց: Տուցադրելով իր բոլոր ունակությունները՝ հայոց արքա Լոտարոն հերթով տապալում է իր մրցակիցներին և դուրս գալիս եզրափակիչ: Դե ինչ, կարող ենք շունչ քաշել: Լոտարոյին մնում է մի քայլ, վերջին մենամարտը, և Դելբորան հասած խնձորի պես կընկնի իր ձեռքը: Բայց նրան սպասում է ահեղ մի մրցակից, որի դեմքը ծածկված է սաղավարտով: Նա իր հերթին կարողացել է հաղթել բոլոր ախոյաններին: Այ թե մենամարտ է լինելու՝ երկու հզոր անպարտելիներից մեկը պարտվելու է: Հայոց արքան հերոսաբար պայքար է մղում, հաղթանակը կարծես մոտ է, բայց, ավաղ, նա պարտվում է: Բոլորը պահանջում են, որ հաղթողը հանի սաղավարտը: Բոլորը տեսնում են նրա դեմքը, և պարզվում է, որ... ամազոնուհիների ահեղ թագուհին է: Սովորական կնոջից պարտվելն այն ժամանակի յուրաքանչյուր տղամարդու համար ամոթ մի բան էր: Բայց այդ դեպքը բացառություն է ընդհանուր օրենքից՝ ամազոնուհիների հզոր թագուհի Ադբերիտեի համբավը տարածվել էր աշխարհով մեկ: Բոլոր մասնակիցները գիտեին, որ նա աշխարհի ամենաուժեղ կինն է, որի դեմ, եթե դու Աքիլեսը, Սիդը, Թրիստանը կամ այլ մի հերոսը չես, ինչպես ասում են՝ «խաղ չկա», ուստիև վատ զգալու կարիք էլ չկա:

Պարզվում է հետևյալը: Իմանալով, որ Դելբորայի ձեռքի հավակնորդների թվում է և հույների արքայազն իր եղբայր Յելանդոն, թագուհին որոշել էր օգնել նրան: Տղամարդու շորեր հագած, քողարկված ու զինված՝ նա եկել էր հաղթելու բոլոր մրցակիցներին: Իսկ երբ պարզվեց իր ինքնությունը, թագուհին կփոխանցեց այդ հաղթանակը Յելանդոյին: Իհարկե, դա անարդար է, պարզապես խարդախություն, որը դժվար թե դուր գար որևէ հանդիսատեսի: Նաև երկնքին... Այդ պատճառով էլ թագուհու հանդուգն պլանը ձախողվում է՝ մենամարտերից մեկում մահանում է եղբայրը:

Դե ինչ, թագուհի, ամեն ինչ փոխվեց, դարձավ անիմաստ: Էլ ինչո՞ւ է քեզ պետք հաղթանակը, անարդա՛ր թագուհի: Թո՛ղ ու հեռացի՛ր՝ լացելով եղբորդ անշունչ մարմնի վրա: Բայց ոչ, ինքնահավան թագուհին այդպես էլ չհեռացավ, շարունակեց մենամարտն ու հաղթեց: Նա չէր ցանկանում, որ Դելբորան ընկնի մի որևէ բարբարոսի ձեռքը. այսպես է բացատրում իր արարքը: Բայց դա անտրամաբանական է: Իսկապես, ո՞վ է բարբարոսը, հայոց արքա՞ն: Քաղաքակիրթ աշխարհի մեջ մտնող Հայաստան երկի՞րը: Շատ չեղա՛վ, վայրի ամազոնուհիների թագուհի:

Օգտվելով ստեղծված իրավիճակից՝ հայոց թագավորն անմիջակա- նորեն դիմում է արքա Արքիմունդոյին՝ խնդրելով Դելբորայի ձեռքը, հա- մոզված լինելով, որ հակառակ դեպքում կտաներ արդար հաղթանակ: Բայց... *քյուրոկրասական* մերժում է ստանում: Հենց նույն պահին ոտքի ելնելով՝ Տրոյայի արքայազնը՝ Արդենիոն, խոստովանում է, որ ինքն է սպա- նել ամազոնուհիների թագուհու եղբորը՝ չիմանալով նրա ծագումը: Ներո- դություն խնդրելով թագուհուց՝ ամուսնության առաջարկություն է անում նրան, իսկ վերջինս ներելով ընդունում է այն: Հենց այդ որոշմամբ էլ Ամա- զոնուհիների թագավորությունը մոտենում է իր ավարտին՝ ինչ խոսք, եթե հենց թագուհին է ամուսնանում, ապա ինչո՞ւ մյուս ամազոնուհիներն իրենց հերթին դա չպետք է անեն: Իսկ թե ինչպես պիտի Արդենիոն կարողանա լեզու գտնել այդ տրամաբանությունից զուրկ ու դժվար կառավարվող կնոջ հետ, մնում է մեզ անհայտ: Երևի թե հետո Տրոյան քանդվեց այն պատճա- ռով, որ Պարիսն այդ անուղեղ տղամարդու և անսանձ կնոջ ժառանգորդ- ներից մեկն էր: Եթե Լոպե դե Վեգան այդպես էր կարծում՝ օժտելով այս գործող անձանց նման հատկանիշներով, ապա նա իրավացի էր: Այն ժա- մանակ գեների մասին տեղյակ չլինելով՝ մարդիկ ասում էին՝ «պտուղը ծա- ուից հեռու չի ընկնում»: Իհարկե, այդպես է, եթե... ծառը ժայռի եզրին չէ...

Լոտարոյի պես արժանապատվությամբ է օժտված և մեկ ուրիշ հայ թագավոր՝ Դարդանիոն “Roma abrasada” («Հոռմն այրվեց») ողբերգության մեջ, չնայած հայտնվում է միայն երկու փոքրիկ դրվագում: Փաստորեն, նա գալիս է Ներոնի մոտ, որ ավարտվի պատերազմը հռոմեացիների ու պարթևականների միջև, որոնց թագավորն իր եղբայր Վոլգեզիոն է: Իսկ Ներոնը «մեծահոգաբար» ասում է, որ նա լիովին ազատ մարդ է⁴:

⁴ Lope de Vega. Roma abrasada, 2008, Biblio Bazaar, p. 132.

Այս պիեսը գրելիս Լոպե դե Վեգան, անշուշտ, օգտվել է Կոռնելիոս Տակիտոսի «Պատմությունից»: Վոլգեզիոն Պարթևաստանի արքա Վաղարշ Ա Արշակունին է, որին Արևմուտքում անվանել են Վոլոգեզ: Իսկ հայոց արքա Տրդատ Ա Արշակունին նրա կրտսեր եղբայրն էր: Ինչ խոսք, նրա անունը դժվար ընթեռնելի էր այլազգիների համար: Հռոմեացիները նրան անվանում էին «Տիրիդատ»: Սակայն այս տարբերակն էլ չի գոհացրել Լոպե դե Վեգային: Հայտնի է, որ Տրդատ Ա-ն մեծ շքախմբով հասել էր Հռոմ՝ Ներոնից իր թագն ստանալու համար, որն էլ մեծ շուքով տեղի ունեցավ 66 թ.: Այսինքն՝ Լոպե դե Վեգան չի խեղաթյուրել իրողությունը:

Իր պատմական պիեսներում Լոպե դե Վեգան չի փորձում ներկայացնել որևէ հայ հերոսի հային բնորոշ ինչ-որ գծերով: Նրա հանդիսատեսն իսպանացի էր, որի համար ամեն ինչ պետք է լիներ հասկանալի ու ըմբռնելի, այսինքն՝ իսպանաճանաչ: Անգամ հայ գործող անձանց անունները:

Հայաստանը հիշատակվում է Լոպե դե Վեգայի գրեթե բոլոր այն պատմական պիեսներում, որտեղ կան տարբեր երկրների թվարկություն կամ աշխարհագրական տվյալներ: Նույն պատկերն է նաև ազգերի թվարկության դեպքում: Օրինակ, “La Santa Liga” («Սուրբ Լիգա») պիեսում մի քանի անգամ հիշատակվում է Հայաստանը⁵, և նշված են “Griegos, Armenios, Epiros” (այսինքն՝ հույները, հայերն ու էպիրացիները)⁶: Իսկ “Jerusalén conqvistada: Epopeya tragica” («Գրավված Երուսաղեմ. Ողբերգական դյուցազներգություն»)⁷ պիեսում ասվում է ոչ միայն Հայաստանի, այլև Տավրոս լեռնաշղթայի ու Կիլիկիայի Տարսոն քաղաքի մասին: Նշվում է, որ Եփրատն ու Տիգրիսը Հայկական լեռնաշխարհի գետերն են, իսկ վերջինիս ակունքը հայկական Նիպաթ (Ծաղկանց լեռներում) լեռնաշղթայում է⁸: «Դորոտեյա» (“La Dorotea”) պիեսում (գործ. 3, տե՛ս 7) գործող անձանցից

⁵ Lope de Vega Carpio. La Santa Liga. Tragicomedia famosa. – In Decima Qvinta parte de las comedias de Lope de Vega Carpio. Madrid, Fernando Correa de Montenegro, 1621, pp. 99, 100.

⁶ Նույն տեղում, էջ 108:

⁷ Lope Felis de Vega Carpio Jervsalen conqvistada. Epopeya tragica. Barcelona. Raphael Nogues Libero. Año M. DCIX, p. 107.

⁸ Այստեղ Նպատ լեռան հունական անվանումներից մեկն է: Տե՛ս Հայաստանի և հարակից շրջանների տեղանունների բառարան (Թ.Խ. Հակոբյան, Ստ. Տ. Մելիք-Բախշյան, Հ.Խ. Բարսեղյան), Ե., 1998, հ. 4, ցուց. 1, էջ 34:

մեկը՝ Ֆելիպան, խոսում է սաբայական⁹, արաբական ու հայկական բույրերի մասին՝ հիշատակելով Օրոնտեսի մյուրոն¹⁰:

Նշենք, որ որևէ պատմական պիեսի գործող անձի անպայման հայ դարձնելը Լոպե դե Վեգայի համար ամենևին էլ ինքնանպատակ չի եղել: Այսպես, «Տարածայնություն անուսնության մեջ» (“La Discordia en los casados”) պիեսը գրելիս, ըստ իսպանացի գրականագետ Իրեն Ռոմերո Պինտորի, Լոպե դե Վեգան օգտվել է իտալացի Ջամբատիստա Ջիրալդի Չինտիոյի «Հարյուր պատմություն» (“Ecatommiti”) նովելների ժողովածուից: Նովելը թվագրված է՝ V տասնյակի 1-ին նովել: Գլխավոր հերոսներն են պարսից շահ Ռոդրեանոն ու նրա կինը՝ Եգիպտոսի թագուհի Սելենան: Կասկածամիտ Ռոդրեանոն կարծում է, որ Սելենան չի սիրում իրեն, իսկ ինքնահավան ու *ինքնասեր* Սելենան սիրում է նրան այնքան, ինչքան կարող է: Կասկածամիտ ու խանդոտ¹¹ Ռոդրեանոյին օգնում է երկու հայ ազնվական: Իր պիեսը գրելիս Լոպե դե Վեգան օգտագործել է այս նովելի սյուժեն, սակայն իրադարձությունները տեղի են ունենում Կենտրոնական Եվրոպայում, ուստի չկա ո՛չ պարսից շահը, ո՛չ էլ Եգիպտոսի թագուհին: Բնականաբար, հայերը՝ նույնպես: Ինչպես գրել է Պինտորը, “les dos caballeros de Armenia”-ի (երկու հայ կաբալյերոյի)¹² փոխարեն պիեսում հանդիպում են այլազգի կերպարներ՝ Պանֆիլոն ու Կլենարդոն:

Հայտնի է՝ XVII դ. եվրոպացի հեղինակները սկսեցին լայնորեն օգտագործել անտիկ շրջանի սյուժեները, իսկ ավելի ուշ՝ նաև արևելյան: Այդ սյուժեները նրանք վերցնում էին հռոմեացի և հույն նշանավոր պատմիչներից, որոնց համար Հայաստանն անտիկ շրջանի ու վաղ միջնադարի կարևորագույն երկրներից մեկն էր, իսկ հայերը՝ ճանաչված ազգ: Պարզ է, որ այդ սյուժեների օգտագործման հիմնական պատճառն այլազգիների բարքերը (շատ անգամ հորինված) քողարկելն էր, որով և կարելի էր արտահայտել «վտանգավոր մտքեր» հասարակության տարբեր հրատապ

⁹ Սաբա՝ հնագույն երկիր, որը Արավիա թերակղզու հարավային մասում էր, ժամանակակից Եմենի տարածքում: Տեղական խունը լայն ճանաչում էր ստացել հին աշխարհում:

¹⁰ Lope de Vega. La Dorotea. Edwin S. Morby. 2 ed. University of California press. Berkeley and Los Angeles, 1968, p. 267.

¹¹ Ի դեպ, հենց Չինտիոյի գրչին է պատկանում Օթելոյի մասին նովելը, որից հետագայում օգտվել է Շեքսպիրը:

¹² Այսինքն՝ ազնվականները: I.R. Pintor, “La Discordia en los casados” de Lope de Vega y su modelo italiano, էջ 131:

հարցերի շուրջ, հատկապես՝ իշխանության: Բայց առկա էր նաև էկզոտիկայի պահանջարկ, որն արդեն կար ֆրանսիական, իսպանական ու իտալական հասարակության մեջ: Այստեղ ունենք *հարաբերական էկզոտիկայի օրինակ, որտեղ հարկավոր չէ ապացուցել տվյալ ազգի գոյությունը, որ մարդիկ չմտածեն, թե ամբողջը հորինված է*: Ինչ խոսք, հայերին ավելի քիչ էին ծանոթ, քան իրենց հարևաններին: Ի դեպ, միջնադարում էլ հարևան ազգերին ոչ ոք առանձնապես չէր սիրում, քանի որ նրանց հետ սովորաբար պատերազմում էին, հետևաբար գերադասում էին ծաղրել¹³: Լոպե դե Վեգայի համար, ի տարբերություն ֆրանսիացիների, Հայաստանն ու հայերը շատ ավելի մոտ էին ու ծանոթ: Այդպիսի տպավորություն է ստեղծվում, երբ ուսումնասիրում ենք նրա *սիրային* ստեղծագործությունները:

“El perro del hortelano” («Պարտիզպանի շունը») կատակերգությունը, որը Լոպե դե Վեգան գրել է մինչև 1604թ., ստեղծվել է ընդամենը երեք օրում¹⁴: Բայց արդեն մի քանի դար այն ցուցադրում են աշխարհի բազմաթիվ թատրոններում: Հնուց գոյություն ունի մի իսպանական ասացվածք՝ “El perro del hortelano, que ni come las berzas ni las déjâ comer al amo”, որի իմաստը հետևյալն է՝ «Այգեպանի շուն, ինքը չի ուտում, ուրիշին էլ չի թողնում»: Դարձնելով այս ասացվածքը իր լավագույն պիեսի վերնագիր՝ Լոպե դե Վեգան շուտով նկատեց, որ այն լիովին համահունչ չէ պիեսի բովանդակությանը: Իսկապես, շունը չի ուտում այն պատճառով, որովհետև այգու պտուղներն իրեն պետք չեն, բայց կոմսուհի Դիանային իր քարտուղար Տեոդորոն շատ էլ պետք է, նույնիսկ կենսականորեն անհրաժեշտ: Պիեսի կեսից սկսած՝ Տեոդորոյին կորցնելը Դիանայի համար հավասարազոր է մեծ դժբախտության, համարյա մահվան: Գուցե դա էր պատճառը, որ Լոպե դե Վեգան փոխեց պիեսի վերնագիրը՝ նախ դարձնելով այն “Amar al ver amar” (“Սիրել, սիրո հանդիման”), իսկ հետագայում՝ “La Condessa de Belflor” (“Կոմսուհի դե Բելֆլոր”): Սակայն հեղինակի մահվանից հետո պիեսի հրատարակիչները վերադարձան առաջին վերնագրին, որով արդեն հրապուրվել էին: Նույն օրինակին հետևեցին նաև բազմաթիվ թատրոններ:

Պիեսի կեսից Դիանայի հոգում ուժեղ պայքար է սկսվում սիրո ու ազնվականի պատվի միջև: Արդյոք այդ պատիվն այն պատնե՞շն է, որը

¹³ Буркхардт Я. Культура Италии в эпоху Возрождения, СПб., 1876, с. 275.

¹⁴ “Кто есть кто в мире”. Гл. Ред. Г.П. Шалаева, М., 2003, с. 238.

կարող է փրկել սիրուց: Եթե այն ամուր է, ուրեմն բացակայում է մեծ սերը: Սակայն հետզհետե այդ պատնեշը թուլանում է, քայքայվում, Դիանայի զգացմունքն ավելի ու ավելի է ուժեղանում. սիրո կայծը վերածվում է մեծ, ամենակույ մի հրդեհի, որը, անշուշտ, կայրի նրան, եթե անպատասխան մնա: Այդ զգացմունքը նույնպես փոխանցվեց իր քարտուղար Տեոդորոյին. «Սիրել, սիրո հանդիման»:

Ո՞վ էր Տեոդորոն: Նա անհայտ ծնողների մի ընկեցիկ երեխա է: Իսելացի լինելով՝ ունի նաև կարևոր մի հատկանիշ՝ ներքին ազնվականություն, կարելի է ասել՝ վեհություն, և դրանով նա ավելի բարձր է, քան կոմս Ֆեդերիկոն ու մարկիզ Ռիկարդոն են, որոնց միակ արժանիքը ծագումն է: Նրանք երկուսն էլ ցանկանում են ամուսնանալ Դիանայի հետ: Ձևացնելով, թե իբր սիրում են Դիանային, իրականում ուզում են տիրանալ նրա հարստությանը: Իրականում բարձրագույն ազնվականության համար դա մի սովորական երևույթ էր՝ նրանք, որպես կանոն, ամուսնության գաղափարին նայում էին զուտ գործնական տեսանկյունից: Իսկ սերը... կարող էր հետո ծագել, կամ էլ՝ ոչ: Տեսնելով, թե ոնց են տանջվում Դիանան ու Տեոդորոն, ապրումակից լինելով նրանց՝ հանդիսատեսն անհամբեր սպասում է, թե ինչ հանգուցալուծման կգան և արդյո՞ք կմիանան: Այդ ցանկությունն այնքան մեծ է, որ նպատակը, ինչպես ասում են, սկսում է արդարացնել միջոցները, որոնց մեջ կա և՛ խորամանկություն, և՛ սուտ:

Մի՞թե Դիանան պետք է հրաժարվի իր ունեցվածքից Տեոդորոյին հավասարվելու համար: Ոչ, դա հարմար չէ, ցանկալի չէ՝ Դիանան արժանի չէ «իջնելու», իսկ Տեոդորոն հաստատ արժանի է «բարձրանալու»: Իսկ ո՞վ է այն հրաշագործը, որի օգնությամբ սիրահարված զույգը պետք է հասնի կատարյալ երջանկության: Դա Տեոդորոյի սպասավոր «իբր թե հայ» Տրիստանն է: Նա գիտեր, որ քսան տարի առաջ Նեապոլի թագավորության ազնվացեղ դեմքերից մեկի՝ կոմս Լուդովիկոյի մինուճար փոքրիկ որդին, որի անունը նույնպես Տեոդորո էր, ընկել է ծովահեն Ալի-փաշայի (Ուլուջ-Ալի)¹⁵ ձեռքը, երբ ուղևորվում էր Մալթա կղզի իր քեռու՝ Սուրբ Իոանի միաբանության Մեծ Մագիստրոսի մոտ, որը, փաստորեն, Մալթայի ղեկա-

¹⁵ Սուլ-Ալի, որն իտալացիների և իսպանացիների մեջ տպավորվել էր որպես Օջչիալի (Occhiali):

վարն էր¹⁶: Ուստի, Տրիստանի խնդիրն է համոզել Լուդովիկոյին, որ Դիանայի քարտուղար Տեոդորոն հենց իր կորած տղան է:

Տրիստանը լավ հոգեբան է՝ եթե Լուդովիկոն հույսը կորցրած լիներ, ապա նա մեծ կասկածով կվերաբերվեր Տրիստանի պատմածին: Նրան շատ դժվար կլիներ համոզել, նա կպահանջեր ապացույցներ կամ, գոնե, կփորձեր գտնել ինչ-որ վկաների: Բայց քանի որ նա արդեն քսան տարի է, ինչ սպասում է տղային և ծեր է, ապա հոգեբանորեն լիովին պատրաստ է հավատալ անգամ ամենամաներևակայելի պատմությունների: Ըստ էության, նա սպասում է հրաշքի, և Տրիստանը որոշում է իրականացնել այդ հրաշքը:

Տրիստանը ներկայանում է Լուդովիկոյին որպես խոշոր հայ վաճառական, որը նոր է ժամանել Նեապոլ: Իր հայրը իբր զբաղվում էր սպորուկների առուծախով ու ժամանակին Աստիկոյի քաղաքում թուրքերից գնել է Տեոդորո անունով մի գեղեցիկ տղայի: Նա գերի էր ընկել Չաֆալոնիայի մոտ, երբ թուրքերը գրավել էին մի մալթական նավ: Հայրը բերում է փոքրիկ Տեոդորոյին Հայաստանի Տեփեկաս քաղաք, որտեղ և իրենց տունն էր: Վաճառականն ուներ նաև Տեոդորոյի տարիքի մի աղջիկ, որի անունն էր Սերալայիտոնիա: Նրանք մեծանում են միասին և դեռ տասնվեց տարին չլրացած՝ սիրահարվում: Շուտով աղջիկը հղիանում է, իսկ Տեոդորոն դատաստանի վախից փախչում է: Նրանց սիրուց ծնվում է տղա՝ Տերիմակոնյոն: Հայրը վշտից մեռնում է, իսկ տղան՝ Տրիստանը, ամենուր սկսում է որոնել Տեոդորոյին ու վերջապես գտնում Նեապոլում: Պարզվում է, որ նա այժմ կոմսուիի Դիանայի քարտուղարն է: Տրամաբանությունը հուշում է, որ գոնե մեկ անվանում պետք է ճշգրիտ լինի, թեև «հայ վաճառականը» կարող էր և մի փոքր աղավաղել, ինչպես դա անում էին նույն իսպանացիներն ու իտալացիները հայկական աշխարհագրական անվանումների հետ: Օրինակ՝ Կիլիկիայի Հայաս քաղաքը նրանք անվանում էին Լայացցո: Իհարկե, «Չաֆալոնիան» (“Chafalonia”)՝ հունական Կեֆալոնիա (Cefalonia) կղզին է, որի մոտով էին անցնում վենետիկյան կամ ֆրանսիական նավերը առևտուր անելու համար: Բայց չէ՞ որ Մալթան այդ ճանապարհին չէ՞ ի՞նչ էր անում այնտեղ մալթական նավը: Քանի որ կոմս Լուդովիկոն չի զար-

¹⁶ Սա զարմանալիորեն կոնկրետ մի տվյալ է, որը հուշում է, որ Լուպե դե Վեգան օգտագործել է իրականում տեղի ունեցած և հասարակությանը հայտնի պատմական հանգամանքներ:

մանում այդ ասածի վրա, փորձենք հասկանալ՝ պարզելով պիեսի գործողության ժամանակը:

1568-1572 թթ. Մեծ Մագիստրոս էր իտալացի Պիետրո դել Մոնթեն, ի դեպ, նրա նախորդներն ու հետնորդները ֆրանսիացիներ էին: Այսինքն, ըստ էության, *իտալացի երեխայի քեռու* ամենալավ, ամենահարմար հավակնորդը հենց նա է: Նրա օրոք՝ 1571 թ., Կեֆալոնիայի մոտակայքում բախվեցին թուրքական ու Սուրբ Լիզայի միացյալ նավատորմերը¹⁷: Քրիստոնյա նավատորմի հիմքն էին վենետիկյան (100-ից ավելի) և իսպանական (մոտ 100) նավերը, բայց կային այլ երկրներից էլ, ընդ որում՝ երեք մայթական նավ: Թուրքական նավատորմը կրեց ջախջախիչ պարտություն, բայց ճակատամարտին իր ծովահեն ջոկատով մասնակցող Ալիփաշային հաջողվեց գրավել մայթական գլխավոր նավն ու գերի վերցնել նրա անձնակազմը: Տեսնելով, որ պարտությունն անխուսափելի է, նա իր ջոկատով կարողացավ փախչել¹⁸:

*Փաստորեն, այս ճակատամարտն իրականում տեղի ունեցավ Կեֆալոնիա կղզու մոտակայքում՝ Պատրասի ծոցից դուրս գալու հատվածում Լեպանտո քաղաքից մոտ 60 կմ հեռու*¹⁹: *Ըստ էության, Տրիստանն ակնարկում է շապերին քաջ հայտնի փաստի մասին: Երևի թե պիեսում այդպես էլ պետք էր: Ակնկալում էր, որ մայթական նավերը պետք է գնային Մայթա, բայց հետո պլանները փոխվեցին: Այդ դեպքում կոմս Լուդովիկոյի կերպարը սրանում է հերկյալ երանգը՝ ընդունելի ռիսկի նրա գործակիցը բավական բարձր է: Այդ առումով արդարացված է, որ նա հենց սկզբից հավատում է Տրիստանի պարմածին:*

Ինչ վերաբերում է *հայ մարդկանց* անուններին և «Հայաստանի Տեփեկաս քաղաքին», ապա պարտադիր չէր, որ Լուդովիկոն իմանար: Քիչ

¹⁷ Պատմության մեջ այդ բախումն անվանեցին «1571 թ. ճակատամարտ Լեպանտոյի մոտ»:

¹⁸ Մայթացիների ու Ալիփաշայի միջև ևս մեկ բախում տեղի է ունեցել 1570 թ. հուլիսի կեսերին, երբ վերջինս Ալժիրից դեպի Ստամբուլ ճանապարհվելիս Սիցիլիա կղզու հարավային ափի մոտ հանկարծ հանդիպեց 3-4 մայթական թիանավերի, որ տեղափոխում էին սննդամթերք ու զինի: Մայթացիների ղեկավար Ֆ. դե Ստ. Կլեմենտի սխալների պատճառով նրանցից 2-ը կամ 3-ը գրավեցին ծովահենները, զոհվեց կամ գերի ընկավ 80 ասպետ (Kenneth M. Setton. The Papacy and the Levant (1204-1571), vol. IV. The Sixteenth Century from Julius III to Pius V. Philadelphia, 1984, p. 937):

¹⁹ Les alters guerres de religio Catalunya, Espanya, Europa (ciegles XVI-XIX). Girona, Xavier Torres I Sans (ed.), 2012, pp. 137-139.

անց Տրիստանը գլուխ է գովում, որ հունարեն խոսելը մի դժվար բան չէ, մի քիչ փոխում ես տառերը և ստացվում է հունանման, իսկ թե մեկը չփորձի խորանալ, ապա նրա համար՝ և հունարեն: «Աստեկլիա, Կատիբորրատոս, Սերպալիտոնիա, Քսիպատոս, Աթենիաս, Ֆիլիմոկլիա... Այստեղ կարևորը՝ գեղեցիկ ձայնն է», - ասում է Տրիստանը²⁰:

Լուպե դե Վեգային իրավամբ համարում են նախառեալիստ: Հատկապես դա արտահայտվում է նրա այն պիեսներում, որոնցում իրադարձությունները ժամանակակից են: Ինչպես Լուպե դե Վեգայի նման պիեսներում, այստեղ ևս ցանկացած բան ունի իր ներքին տրամաբանությունը, որը մոտ է իրական կյանքին, ուրեմն՝ ընդունելի հանդիսատեսի կողմից: Այդ առումով հարկ է ուսումնասիրել երկու կարևոր հարց և գտնել ճշգրիտ պատասխանները: Նախ, ինչո՞ւ է Տրիստանը ներկայանում որպես հայ, եթե նա իր պատմության մեջ օգտագործում է այնպիսի բառեր, որոնց կարելի է անվանել հունանման: Դե թող միանգամից էլ հույն անվանվեր: Ի՞նչ է, վախեցա՞վ, թե կրթված Լուդովիկոն գիտե հունարենը, իսկ հայերենը դժվար թե իմանար: Եթե նա հունարենը չիմանար էլ, հանգիստ կարող էր մի հույն թարգմանիչ բերել, չէ որ նրանք ապրում էին Նեապոլում: Բայց այնտեղ ապրում էին և հայեր, իսկ 930 թ. գործում էր “San Gregorio Armeno” (Հայ Սուրբ Գրիգորի) հայկական եկեղեցին: Ո՞րն էր պատճառը: Հայտնի է, որ կաթոլիկ և ուղղափառ եկեղեցիների միջև գոյություն ուներ դարավոր թշնամանք: Միջնադարում Բյուզանդական կայսրությունն ամենահզոր ուղղափառ երկիրն էր, որտեղ մեծամասնությունը հույներ էին: Հենց նրանք էլ դարձան կատաղի քարոզչության թիրախ: Երբեմն կաթոլիկների և ուղղափառների միջև տեղի էին ունենում դաժան, արյունալի բախումներ, իսկ Չորրորդ խաչակրաց արշավանքն ուղղված էր Բյուզանդիայի դեմ՝ 1204 թ. խաչակիրներին հաջողվեց մոտ 60 տարով գրավել Կ.Պոլիսը:

Արևմուտքում հույներին անվանում էին հերետիկոսներ, նրանց բնութագրում էին որպես խարդախ, խաբեբա, ստոր մի ժողովուրդ, որին վստահել չի կարելի: Զուր չէ, որ ժամանակին Պետրարկան գրել էր՝ «Թուրքերը թշնամի են, բայց պառակտիչ հույներն ավելի վատն են, քան թշնա-

²⁰Лопе де Вега. Собр. соч. в 6 тт., т. 4, М., 1963, с. 632.

մին»²¹: Պարզ է, որ արևմտյան մարդու համար հույնի կերպարը մնում էր շատ բացասական²²:

Իսկ Հայ առաքելական եկեղեցու հետ կաթոլիկների հարաբերություններն այլ էին: Տարածայնություններ ու վեճեր միշտ էլ եղել են, ինչպես նաև՝ փորձեր հայերին դավանափոխ անելու: Սակայն կաթոլիկները երբեք չեն մոռացել, որ ժամանակին հայերը մեծ օգնություն են ցուցաբերել խաչակիրներին: Հետագայում էլ հայերը բարիդրացիական կապեր են ունեցել Վենետիկի ու Ճենովայի իշխանությունների հետ, ինչպես նաև՝ առևտրականների: Իտալացի, իսպանացի, ֆրանսիացի ժողովուրդների մոտ հայի կերպարը շատ դրական էր, իսկ հայը՝ որոշ չափով յուրային:

Միջնադարի Իսպանիայում (նաև իտալական երկրներում) արևելյան քրիստոնյա ազգերից ամենաճանաչվածը հույներն ու հայերն էին²³: Այսպիսով, Լուսինյան Վեպան ընտրության կարիք չունե՞ր՝ նա գիտեր, որ եթե Տրիստանը ներկայանար որպես հույն, Լուսինյան պետք է պարզապես չհավատար նրան: Հակառակ դեպքում, հանդիսատեսի աչքերում նա կդառնար կյանքից լիովին հեռու մարդ, որը կհակասեր բոլորի կողմից հարգանք տաճողի նրա կերպարին:

Ուսումնասիրելով պիեսի տարբեր հրատարակությունները և թարգմանությունները՝ նկատվում է մի խառնաշփոթ, որն անմիջականորեն կապված է վերը նշվածի հետ:

²¹ **Васильев А.А.** История Византийской империи. Время от крестовых походов до падения Константинополя (1081-1453), т. 2, СПб., 1998, с. 930. 1438 թ. Ֆլորենցիայում կաթոլիկները նորից կնքեցին միասնության դաշինք Կ. Պոլսի ուղղափառ եկեղեցու հետ: Բայց թուրքերին հաջողվեց գրավել Կ. Պոլիսը, իսկ 1484 թ. ուղղափառ եկեղեցին չեղյալ հայտարարեց կնքված դաշինքը:

²² Այդ վիճակը սկսվեց փոխվել 1821 թ., երբ ծագեց թուրքերի դեմ հույների ազատագրական պայքարը, որը տևեց մինչև 1832 թ.: Այդ ընթացքում հույները հերոսական պայքար մղեցին՝ տալով մեծ կորուստներ: Թուրքերի վայրագությունները հանգեցրին նրան, որ Արևմուտքը սկսեց օգնել հույներին, փոխվեց նաև քարոզչությունը՝ «ստախոս և խաբեբայի» փոխարեն հույներն արդեն ընկալվում էին որպես բարբարոս թուրքերի կողմից հալածված մարդիկ:

²³ 1453 թ. Կ. Պոլսի պաշարումից առաջ Բյուզանդիայից արդեն մեծ արտահոսք էր սկսվել դեպի Վենետիկ, ներառյալ՝ հունական կղզիներ, Նեապոլյան թագավորություն և հարավային Եվրոպայի այլ երկրներ: Երբ թուրքերը գրավեցին Կ. Պոլիսը, արտահոսքը որոշ ժամանակ ուժգնացավ: Գաղթում էին և՛ հույները, և՛ հայերը. գաղտնիք չէ, որ հայերը Բյուզանդիայում եղել են քանակով երկրորդ ազգը:

Լուդովիկոյի մոտ Տրիստանի այցելությունը պիեսում նկարագրված է այսպես: Գալիս է մի պաժ (երիտասարդ ծառա) և հայտնում, որ հույն առևտրականը խնդրում է ընդունելություն կոմսի մոտ: Կոմսը թույլ է տալիս: Լուպե դե Վեգայի պիեսում գրված է՝ «Մտնում է Տրիստանը հայկական շորերով և մի չալմայով, [մտնում է] նրբագեղ, և Ֆուրիոն, մեկ ուրիշ չալմայով»²⁴: Ահա այսպես՝ կարճ և որոշակի: Պատանի պաժը դեռ փոքր է, նա շատ բան չգիտե, այդ պատճառով էլ, ըստ հեղինակի, սխալվում է՝ բնութագրելով «հայ առևտրականին»: Պարզվում է, որ նրա բառերը կարելի է ընդունել հալած յուղի տեղ և «ուղղել» հեղինակի թվացյալ սխալը՝ դարձնելով «հայկական շորերը» հունական: Հոգ չէ, որ հետո խոսվում է Հայաստանի մասին, և իմացվում է, որ առևտրականը հայ է: Ինչո՞ւ պետք է այդ հարուստ հայը հունական շորեր հագներ Իսպանիայում: Այս հարցը մնում է առկախ: Խորհրդային լավագույն թարգմանիչներից մեկը՝ Միխայիլ Լոգինսկին, այս պիեսի իր հոյակապ, փայլուն թարգմանության մեջ թույլ է տալիս այսպիսի մի բան: Համոզելով կոմս Լուդովիկոյին՝ Տրիստանը դուրս է գալիս պալատից, ապա հրաժեշտ տալով Մերկապոնյոս-Ֆուրիոյին, ասում է.

Здесь у меня был плащ подвернут,
Надетьй, словно как подрясник,
Чтоб просто, в случае чего,
Закинуть в первую канаву
Мою армянскую чалму
И греческую размахайку²⁵.

/Перевод М. Лозинского/

«Բազմախայկան» երկար ու լայն շոր է, իսկ «չալման», փաստորեն, հայկական՝ ըստ թարգմանչի: Օսմանյան կայսրության և Պարսկաստանի հայերի մի մասը, իհարկե, չալմա օգտագործած կլինի, ինչպես նաև ֆես, բայց հայկական այն երբեք չի եղել: Այստեղ չեղածը մատուցվում է որպես իրականություն, հանդիպում է նաև հակառակը: Բոկաչոյի «Դեկամերոնի»

²⁴ (Sale[n] TRISTÁN, *vestido de armenio con un turbante, graciosamente, y FURIO con otro.*) St'u Lope de Vega. El perro del hortelano. Ed. De Rosa Duran. San Isidro (Almeria), [S.a.], p. 143.

²⁵ Лопе де Вега. Собр. соч. в 6 тт., т. 4, М., 1963, с. 632.

5-րդ օրվա 7-րդ նովելում ասվում է, որ ճենովացի ծովահենները Հայաստանի ափի մոտ գերեցին մեծ թվով տղաների, մտածելով, որ նրանք թուրքեր են, ու բերեցին Սիցիլիա՝ վաճառելու: Հավանաբար Ն. Տոմաշևսկին կարծում էր, որ Խորհրդային Հայաստանի տարածքը շատ չի տարբերվում միջնադարյան Հայաստանի տարածքից, ուստի և գրեց այսպիսի «փայլուն» մեկնաբանություն. «Բոկաչոյի համար Հայաստանը հեքիաթային երկիր էր: Տվյալ դեպքում նա նկատի ուներ Կոլխիդայի, այսինքն՝ Կովկասի ափը»²⁶: Չվարճալի է, չէ՞: Չիմանալով Կիլիկյան Հայաստանի մասին՝ նա «ուղարկում» է ընթերցողին ու նաև *ճենովացի նավաստիներին* լրիվ այլ ուղղությամբ՝ Սև ծով: Հենց նույն նովելում կա մի պահ, երբ ծեր հայ ազնվականը տեսնում է իր տղային, որին տասնհինգ տարի առաջ ծովի ափին «Լայացցոյի մոտ» փախցրին ծովահենները, ու ճանաչում նրան խալով... Տոմաշևսկու կարծիքով, այդ «Լայացցոն» այն ժամանակվա հայ «բանաստեղծ է»²⁷: Գուցե այստեղ տառապիսալ կա, “порт”-ի փոխարեն ստացվել է “порт”: Բայց Լայացցոյի մասին իմացողը չէր կարող Բոկաչոյին *մեղադրել*, թե նա չգիտեր Հայաստանի աշխարհագրությունը: Ի դեպ, Բոկաչոն առևտրականի տղա էր, իսկ նրանցից լավ ոչ ոք չգիտեր, թե որ ուղին ուր է տանում:

Դառնալով Լուպե դե Վեգային՝ նշենք, որ իր պիեսում գրված է “turbante” (турбан), որը չալմայի տեսակ է: Միջնադարում այն հատկապես նորածն էր հարավային Եվրոպայում՝ Իտալիայում, Իսպանիայում, Ֆրանսիայում, բայց տարածվել էր և ավելի հյուսիսային երկրներում:²⁸ Այնուամենայնիվ, ինչո՞ւ ենք մենք մեծ ուշադրություն դարձնում այս՝ կարծես չնչին հարցին, թե ինչ շոր էր հագել Տրիստանը: Բանն այն է, որ Լուպե դե Վեգան ուղղակի գրել է՝ «հայկական շորերով», և էլ ոչ մի բացատրություն չի տվել: Նշանակում է, որ հայկական շորերով մարդն անհայտ մի երևույթ չի եղել ո՛չ նրա համար, ո՛չ էլ, ըստ էության, իսպանացի հանդիսատեսի: Այսինքն՝ Լուպե դե Վեգան համոզված էր, որ դերասանները գիտեն, թե ինչ հագուստ պետք է կրել:

²⁶ **Боккаччо Дж.** Декамерон, М., 1989, с. 731.

²⁷ Նույն տեղում:

²⁸ Տե՛ս, օրինակ, նշանավոր ֆլամանդացի նկարիչ Յան վան Էյքի «Կարմիր տյուրբանով մարդը» նկարը (1433): Ի դեպ, նա ինքն իրեն էլ է նկարել տյուրբանով:

Իսկ ինչո՞ւ է Տրիստանը ներկայանում հենց հայ առևտրական, այլ ոչ թե, օրինակ, ճանապարհորդ: Պարզ է, առևտրականն ավելի համոզիչ է, բայց ճանապարհորդն էլ կարող էր *Աստեկյիայում* գնել ծովահեններից փոքրիկ ստրուկ Տեոդորոյին: Բայց խոսքն այլ բանի մասին է՝ ինչքանով էին ըմբռնելի իսպանացի հանդիսատեսին և, ասենք, Լուդովիկոյին այսպիսի հասկացությունները՝ *հայ* և *առևտրական*: Քանի որ այս պիեսում շատ բան տրամաբանական է, ուրեմն և հայ առևտրականը պետք է որ արտառոց երևույթ չլիներ Իսպանիայում:

Ո՞ր հայերը կարող էին առևտուր անել Իսպանիայում: Իհարկե, ջուղայեցիները, կիուշի ընթերցողը: Բայց պարզվեց, որ ջուղայեցի առևտրականների ներկայությունը Իսպանիայում, մասնավորապես՝ Կադիս նավահանգստում, գրանցված է միայն 1680-ականներից: Այդ եզրահանգման է գալիս Սեբուսի Ալվանյանն իր գրքում²⁹: Իսկ մյուսներինը՝ 1664 թվականից՝ ըստ Անտոնիո Դոմինգես Օրտիսի հոդվածի³⁰: Դա ըստ Կադիսի ու Սևիլիայի մաքսատների տվյալների, որոնք, ինչ խոսք, հակասում են մեր հոդվածի որոշ դրույթներին: Նախ՝ Իսպանիան խոշոր և նշանավոր մի եվրոպական երկիր էր մեծ ներքին շուկայով, որը չէր կարող անտեսել ցանկացած լուրջ հայ առևտրական: Նաև հավելենք, որ այն ժամանակ շատերն էին համոզված, որ արագ հարստանալու համար պետք է հասնել Ամերիկա, իսկ այդ ուղին սկսվում էր հենց իսպանական Կադիս կամ Սևիլիա նավահանգիստներից: Իհարկե, բացառված էր, որ հայերի գոնե մի մասը չիմանար այդ մասին³¹:

Բարեբախտաբար, մեզ հետաքրքրող հարցին անդրադարձել է և Ղևոնդ Ալիշանն իր «Սիսականում»: Նախ նա գրել է Հայրապետի որդի Անտոնի³² մասին, որին իսպանացի Ալվարես Դավիլան պարտք էր 600

²⁹ From the Indian Ocean to the Mediterranean. The global Trade Networks of Armenian Merchants from New Julfa. Sebouh David Aslanian. University of California. Berkeley-New York-London, [2010], pp. 363.

³⁰ Գրքում կա հղում նրա “Los Armenios en Cadiz” ուսանողական աշխատության վրա (էջ 77-78), որը, հավանաբար, անտիպ է: 1953թ. նա գրել է նաև “Armenios en Sevilla” հոդվածը՝ Archivo Hispalense, no. 61-62, pp. 189-196, որն արտատպվել է “Sociedad y Mentalidad en la Sevilla del Antiguo Régimen. Sevilla, 1979, pp. 27-38.

³¹ Միջնադարում մի շարք հայեր այցելել էին Իսպանիայի տարբեր վայրեր՝ նրանք եկեղեցականներ, ուխտավորներ, ճամփորդներ էին: Տե՛ս **Աբրահամյան Ա.Գ.**, Համառոտ ուրվագիծ հայ գաղթավայրերի պատմության, հ. 2, Ե., 1967, էջ 199-206:

³² Համոզված ենք, որ բնագրում գրված էր Անտոնիո (Antonio):

ռեալ և այլ բաներ: 1599 թ. Անտոնն ուղարկում է իր որդի Սիմոնին³³, որ հանդիպի Ալվարեսին ու պահանջի նրանից վերադարձնել պարտքերը: Այդ գումարը հուշում է մեզ, որ Անտոնը միջին առևտրական էր, որը, լինելով Վենետիկի քաղաքացի, առևտուր էր անում նաև Սևիլիայում: Իսկ Ալվարեսը, ամենայն հավանականությամբ, Գրանադայից էր, որը ծովի ափից բավական հեռու է: Նա Սևիլիայից ապրանք էր գնում ու վաճառում Գրանադայում: Անձանոթ մարդուն Անտոնը դժվար թե պարտքով փող ու ապրանք տար, ուրեմն Ալվարեսը մի քանի տարի, ասենք՝ 1590-ից, Անտոնից ապրանք էր գնում ու վճարում կարգին փողերով: Եթե ռեալները կեղծ լինեին, ապա Անտոնը կզգուշանար նրա հետ գործարքի մեջ մտնել: Ամենայն հավանականությամբ, Անտոնը մոտ հիսուն տարեկան մարդ էր: Գուցե նա սկսել էր իր առևտուրը Սևիլիայում 1575-ից, իսկ հիմա ինչ-ինչ պատճառներով այդ գործը պետք է շարունակեր իր որդի Սիմոնը, որը, իհարկե, դատարկաձեռն չէր գնալու Սևիլիա (ինչ-որ ապրանք էր տանելու), դրա հետ մեկտեղ լիազորված էր հոր կողմից պարտքը հետ վերցնել: Փաստաթղթում գրանցվել են նրա արտաքին տվյալները («23 ամեայ, բարձրահասակ, սևագոյն, սևամորուս, և այլն»)՝³⁴ որը Ալիշանը, ցավոք սրտի, լրիվ չի մեջբերում: Հետաքրքիր կլիներ իմանալ, արդյոք իր հագած շորերի նկարագրությունն էլ կար, թե՞ ոչ:

XVII դ. Վենետիկի նոտարական արխիվն ուսումնասիրելիս Ղ. Ալիշանը տեսել է Իսպանիայում հայերի առևտրական գործունեության հետ կապված մեծաքանակ փաստաթղթեր. ըստ այդմ՝ հայերը հիմնականում գործում էին Կադիս (գրված է «Գատիս»), Սևիլիա ու Բարսելոնա (գրված է «Պարցելոնա») քաղաքներում: Ալիշանի հիշատակված հաջորդ փաստաթուղթը կապված է 1608 թ. տեղի ունեցած մի տխուր դեպքի հետ: Վենետիկից Իսպանիա ապրանքի հերթական խմբաքանակը տանելով՝ ճանապարհին հենց նավի վրա Ադամ անունով հայ առևտրականը մահանում է (անհայտ պատճառով): Նրա որդին ու եղբորորդին, որպես գործակալներ և նրա ունեցվածքի ժառանգներ, կարգել են Իսպանիա ջուղայեցի Անտոնին «ի Կեծկոյ»³⁵ որպես վստահված անձ: Նա պետք է լուծեր ժառանգու-

³³ Երևի՝ Սիմոնե (Simone):

³⁴ **Ալիշան Ղ.**, Սիսական: Տեղագրություն Սյունյաց աշխարհի: Վենետիկ, Սուրբ Ղազար, 1893, էջ 458:

³⁵ Նույն տեղում:

թյան հետ կապված հարցերն ու նաև պահանջեր այնտեղ գտնվող հայր Անդրեասից (Մխիթարյան միաբանությունից), որ մարի իր պարտքով վերցրած գումարը, որը տվել էր նրան հանգուցյալը:

Ըստ այլ նոտարական փաստաթղթի (1616 թ.)՝ տեղեկանում ենք, որ 1611 թ. սկզբին Սևիլիայում վախճանվել է Հովսեփի որդի Հերոնիմ Տրիպուլեցին, և այժմ ժառանգությունը պետք է անցնի եղբորը՝ Սիմոնին:

Ըստ 1623 թ. Գրառման՝ Սուքիաս Մոկացին Վենետիկից գրավոր խոստանում է Բահսի Ջուղայեցուն, որ կմարի իր պարտքը կա՛մ Իսպանիայում, կա՛մ Ճենովայում³⁶: Պարզվում է, որ այդ Սուքիաս Մոկացին վերցրել էր իր պարտքը դեռ քսան տարի առաջ: Երբ հանդիպում էր Ջուղայեցուն, երկի թե ասում էր, որ անպայման կտա: Չափազանց համբերատար Ջուղայեցու համբերությունը վերջապես հաստեց, նա բռնեց Մոկացուն ու տարավ նոտարի մոտ: Հիմա Ջուղայեցին արդեն կարող էր դիմել դատարան, եթե փողերը հետ չստանար³⁷:

Փաստորեն, ըստ Ղ. Ալիշանի, հայերի գործունեությունը Կադիսում և հատկապես Սևիլիայում սկսվել է առնվազն 1590-ականների սկզբից: Ծիծաղելի կլինի մտածել, թե Անտոնը, որն առաջինն է Ալիշանի ցուցակում, հենց առաջին հայ առևտրականն էր Իսպանիայում: *Նա առաջինն էր, որի մասին պահպանվել է ինչ-որ տեղեկություն*: Սխալ է նաև կարծել, որ հայերի քանակն Իսպանիայում հենց այնքան էր, ինչքան տեղ էր գտել Ալիշանի գրքում՝ ինչպես վերը նշեցինք, նա տեսել է մեծ թվով նոտարական փաստաթղթեր:

Ի՞նչ եզրահանգման կգանք, ինչպե՞ս լուծենք հակասությունը: Առաջնություն կտանք, իհարկե, նոտարական փաստաթղթերին, քանի որ մաքսատան գրառումները, անշուշտ, թերի են: Մաքսանենգությունը ծնվեց աշխարհում առաջին իսկ մաքսատան ստեղծման պահից ու լայնորեն տարածված էր ամենուր: Լոպե դե Վեգայի ապրած ժամանակաշրջանը համընկավ Իսպանիայի անկմանը, երբ մաքսանենգությունը հասել էր իր գագաթնակետին³⁸:

³⁶ Ի դեպ, փաստաթղթում գրված էր Գենուա: Դե արի ու հասկացիր, թե ոնց ճիշտ գրել այդ քաղաքի անվանումը:

³⁷ **Ալիշան Ղ.**, Սիսական: Տեղագրություն Սյունյաց աշխարհի: Վենետիկ, Սուրբ Ղազար, 1893, էջ 458:

³⁸ Հայտնի է, որ արտասահմանցին իրավունք չունեին առևտուր անելու Իսպանիայի ամերիկյան գաղութների հետ: Այդ խստիվ արգելքը շրջանցելու համար նրանք դիմում էին

Նշենք, որ հայագիտության տեսանկյունից միջնադարյան Իսպանիան մնում է բավական «terra incognita»: Բարեբախտաբար, մեր չարածն ինչ-որ չափով փորձում են լրացնել իսպանացիները: Օրինակ, մի քանի տարի առաջ ժողովրդագետ Մ. Ֆլորիստան Իմիսկոսը գրեց մի հոդված՝ «Հայերը Ֆիլիպ III Իսպանացու արքունիքում (1598-1621)»³⁹: Պարզվեց, այդ տարիներին Իսպանիայում գործում էին ոչ միայն հայ առևտրականներ՝ տասնմեկ հայ կար նաև Ֆիլիպ III-ի արքունիքում: Հիմնականում հոգևորականներ էին՝ մուշեցի Պաուլո Պաշեկուն, Մարտիրոսը՝ Ախթամար կղզուց, Նախիջևանի արքեպիսկոպոս Ֆրիտոն Ազարիասը, որը ծնվել էր Ապարանում և այլն: Բայց կար նաև մեկ գուսան՝ Վարդան Մանգլինոն, և երկու թարգմանիչ՝ Գաբրիել Armenio-ն և Թոմաս դե Անգելիսը: Վերջինս ուներ լեզվական մեծ ունակություններ, լավ գիտեր ինչպես հայերենը, այնպես էլ պարսկերենը, արաբերենը, թուրքերենն ու իտալերենը: Նաև լատիներենը, քանի որ գրագրությունն այն ժամանակ հիմնականում լատիներենով էր: Նա ծնվել էր Հալեպում: Թոմասի երկու հորեղբայրները փոխեցին դավանանքն ու ստացան թուրքական անուններ: Նրանք փորձում էին Թոմասին էլ թրքացնել, բայց նա փախավ երկրից ու հասավ Հռոմ:

АРМЕНИЯ И АРМЯНЕ В ПЬЕСАХ ЛОПЕ ДЕ ВЕГИ

ЧИЛИНГАРЯН Е.К., ХАЧАТРЯН С.А., ХАЧАТРЯН В.К.

Резюме

Армянская тематика присутствует в ряде *исторических* пьес Лопе де Веге. В некоторых из них (“La Santa Liga”, “Jerusalén conquistada: Epopeya tragica”, “La Dorotea”) есть лишь исторические и географические данные об Армении. Однако в пьесе “Roma abrasada” (“Рим сожжен”) в маленьком

զանազան խարդախությունների, որոնցից ամենամեծը մի հավատարիմ իսպանացու անունից գործելն էր: Դեռ մի հարյուր տարի դրանից առաջ Ֆրեյ Թոմաս դել Մերկադոն գրել էր, որ «արտասահմանցիները գողանում են մեր երկրի արծաթն ու ոսկին... դիմելով բազմաթիվ հնարքների ու խաբկանքի»: Տե՛ս **Марселен Дефурно**. “Повседневная жизнь Испании Золотого века”, М., 2004, с. 15: Տե՛ս <https://coollib.com/b/197562/read>:

³⁹ **José M. Floristán Imízcoz**, “Armenios en la Corte de Felipe III de España (1598-1621)”. *Stu` Revue des Études Arméniennes*, 32 (2010), pp. 165-199.

эпизоде фигурирует армянский царь Дарданио. А в пьесе “Justas de Tebas y reina de las Amazonas” (“Состязание в Тебасе и королева амазонок”) армянский царь по имени Лотаро является одним из главных действующих лиц. При этом образы обоих царей являются воплощением положительных качеств человека.

Что же касается любовных пьес Лопе де Веги, то в них нет героя-армянина, но в лучшей пьесе драматурга (“Собака на сене”) один из героев называет себя армянином, притом армянским купцом. К подобной уловке прибегает слуга Тристан, чтобы соединить два любящих сердца – графиню Диану и ее секретаря Теодоро. Изучение исторических реалий проливает свет на то, почему Тристану было выгодно назваться армянином, а не греком.

Пьеса Лопе де Веги свидетельствует о том, что с конца XVI в. армянские купцы и торговцы играли заметную роль в испанской действительности. Помимо этого, при дворе Филиппа III Испанца (1598-1621) служили армяне – представители духовного сословия (католики), на что указывает статья испанского ученого Жозе М. Флористана Имискоса.

THE ARMENIANS AND ARMENIA IN THE PLAYS OF LOPE DE VEGA

Y. CHILINGARYAN, S. KHACHATRYAN, V. KHACHATRYAN

Abstract

The Armenian subject is present in a number of *historical* plays of Lope de Vega, among them in “La Santa Liga”, “Jerusalén conquistada: Epopeya tragica”, “La Dorotea”. Already in the play “Roma abrasada” the Armenian king Dardanio figures in a small episode. Besides, in the play “Justas de Tebas y reina de las Amazonas” the Armenian king Lotaro is one of the main characters. The images of the mentioned kings, by the way, embody human positive qualities.

As to the *love* plays of Lope de Vega there is no any Armenian hero in them, although in the best play of the playwright “The Dog in the Manger”,

one of the characters presents himself as an Armenian merchant. This trick is used by the servant Tristan in order to unite two loving hearts – countess Diana and her secretary Theodoro. The study of historical circumstances helps us to understand why it was advantageous for Tristan to present himself as an Armenian and not as a Greek.

Thanks to the play of Lope de Vega we succeeded in finding that the Armenian merchants and traders did business in Spain since the end of the 16th century. The Armenian colony in Spain however was not limited by the merchants. There was also a considerable number of the Armenian catholic clerics. At least eight of them served at the court of Philip III of Spain (1598-1621), which is indicated in the works of the Spanish researcher José M. Floristán Imízcoz.